

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого
Кафедра міжнародного права

**Програма підсумкової атестації здобувачів вищої освіти
до комплексного іспиту**

**ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА
ЄВРОПЕЙСЬКЕ ПРАВО ПРАВ ЛЮДИНИ**

Рівень вищої освіти – другий (магістерський) рівень

Ступінь вищої освіти – магістр

Галузь знань – 08 «Право»,

Спеціальність – 081 «Право»

Галузь знань 29 – «Міжнародні відносини»,

Спеціальність 293 – «Міжнародне право»

Харків, 2018

Програма підсумкової атестації здобувачів вищої освіти до комплексного іспиту «**Право Європейського Союзу та Європейське право прав людини**»: галузь знань 08 «Право»/29 «Міжнародні відносини», спеціальність 081 «Право»/293 «Міжнародне право», рівень вищої освіти другий (магістерський).

Розробники:

Яковюк Іван Васильович, д.ю.н., професор,
Бенедик Яна Степанівна, к.ю.н., асистент

Затверджено на засіданні кафедри міжнародного права
протокол № 4 від 6 грудня 2018 р.

Завідувач кафедри _____ проф. Яковюк І. В.

Вступ

Право ЄС – це самостійна правова система, виникнення і розвиток якої пов'язані із процесами повномасштабної соціально-економічної та політичної інтеграції, які відбуваються на теренах європейського континенту. Право ЄС вважається унікальним правопорядком, оскільки має властивості, що суттєво відрізняють його як від міжнародного публічного права, так і внутрішньодержавного права, а за обсягом нормативного матеріалу право ЄС майже не поступається національним правопорядкам, оскільки Союз наділений компетенцією з надзвичайно широкого кола питань. З огляду на це у межах навчального курсу «Право Європейського Союзу» вивчаються: історія становлення і розвитку європейської інтеграції, правова і політична природа Союзу, загальні питання інституційного права ЄС, особливості джерел права ЄС та права Союзу у цілому, засоби його правового захисту, правове регулювання взаємовідносин між Україною та Європейським Союзом.

Європейське право прав людини являє собою унікальну систему міжнародно-правових актів, на яких ґрунтується співробітництво держав європейського регіону у правозахисній сфері, а також комплекс організаційних механізмів, які таку співпрацю опосередковують. Його особлива важливість обумовлена, з одного боку, необхідністю неухильного дотримання прав людини в Україні відповідно до ст. 3 Конституції України, а з іншого — потребою сумлінного виконання нашою державою міжнародно-правових зобов'язань насамперед перед Радою Європи, у рамках якої укладено Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод. У межах навчальної дисципліни «Європейське право прав людини» вивчаються: договірні та інституційні аспекти європейської системи захисту прав людини, особливості контрольного механізму Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, зокрема, специфіка юрисдикції, складу та організаційної структури Європейського суду з прав людини, методи тлумачення Конвенції, які використовуються ЄСПЛ, порядок виконання рішень та застосування практики Суду, зміст, сфера дії прав людини, які захищаються Конвенцією, негативні та позитивні зобов'язання держави стосовно забезпечення відповідних прав.

Студенти при складанні державного іспиту з права Європейського Союзу та Європейського права прав людини мають виявити знання наукових джерел, показати уміння комплексно аналізувати матеріал та робити практичні висновки.

Іспит має усну форму проведення.

Критерії оцінювання:

- «відмінно» – досконале знання теоретичних і практичних аспектів курсу;
- «добре» – ґрунтовне знання основних питань курсу;
- «задовільно» – знання ключових питань спеціальності;
- «незадовільно» – незнання ключових питань спеціальності.

ПРОГРАМА

Право Європейського Союзу

Тема 1. Поняття європейської інтеграції та еволюція ідеї європейської єдності в рамках Європейських співтовариств та Європейського Союзу

Поняття європейської інтеграції як багатоаспектної категорії. Правовий вимір європейської інтеграції. Історичні передумови європейської інтеграції.

Реалізація ідеї європейської єдності після Другої світової війни та інтенсифікація об'єднувачих процесів. План Шумана 1950 р. Поняття «комунітарний метод», його відмінність від методу міждержавного співробітництва. Створення Європейських співтовариств (Європейського співтовариства з вугілля та сталі, Європейського економічного співтовариства, Європейського співтовариства з атомної енергії) як провідний напрямок реалізації європейської інтеграції після Другої світової війни. Розвиток Європейських співтовариств у 1960-1980-х рр. Значення Єдиного європейського акта 1986 р. Ідея створення Європейського Союзу (ЄС) та її втілення у Маастрихтському договорі 1992 р. Реформування Союзу за Амстердамським (1997 р.) та Ніццьким (1999 р.) договорами. Хвилі розширення ЄС. Проект Договору про запровадження Конституції для Європи 2004 р., причини його провалу. Реформування Європейського Союзу за Лісабонським договором 2007 р. та його діяльність на сучасному етапі.

Тема 2. Політико-правова природа Європейського Союзу

Мета, завдання, принципи діяльності ЄС, їх прикладне значення. Цінності ЄС, їх практичне значення.

Правова природа ЄС: основні концепції.

Компетенція Європейського Союзу, її характер, зміст та види. Реалізація компетенції ЄС. Розмежування предметів відання і повноважень між ЄС та державами-членами. Можливість повернення компетенції ЄС державам-членам. Принципи пропорційності і субсидіарності як основоположні принципи, що відображають баланс повноважень ЄС та держав-членів. Правовий статус держав-членів ЄС. Вплив європейської інтеграції на обсяг суверенних прав держав-членів ЄС і їх здійснення. Виконання державами-членами зобов'язань за установчими договорами ЄС: принципи лояльності та солідарності.

Правосуб'єктність ЄС. Міжнародна правосуб'єктність ЄС та способи її реалізації. Правове регулювання відносин Європейського Союзу з Європейською асоціацією вільної торгівлі. Правовий статус Європейського економічного простору. Правосуб'єктність ЄС за національними правом держав-членів.

Політична природа Європейського Союзу. Проблема «дефіциту демократії» в ЄС та засоби її подолання.

Тема 3. Загальна характеристика права ЄС та його джерел

Право ЄС: поняття, структура, сфера дії в часті, просторі та за колом осіб. Співвідношення понять «право ЄС» і «європейське право». Співвідношення права ЄС з міжнародним публічним правом.

Джерела права ЄС: поняття, види, ієрархія. Зміст поняття *acquis communautaire* (*acquis ЄС*). Загальна характеристика установчих договорів ЄС як джерел первинного права ЄС: структура, порядок внесення змін, географічна дія і дія у часі. Договір про Європейський Союз 1992 р.: зміст, юридична сила. Договір про функціонування Європейського Союзу 1957 р.: зміст, юридична сила. Загальна характеристика джерел вторинного права ЄС. Регламент і директива як джерело права ЄС. Правові акти *sui generis* як джерела права ЄС. Індивідуальні та рекомендаційні акти ЄС: види, юридична сила, правове значення. Міжнародні договори (угоди) як джерела права ЄС. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. як джерело права ЄС.

Співвідношення права ЄС і національного права держав-членів (принцип верховенства права ЄС, принцип прямої дії права ЄС, принцип прямого застосування норм права ЄС).

Роль прецедентної практики Суду ЄС в розвитку правової системи Союзу.

Поняття законодавчого процесу ЄС. Основні законодавчі процедури.

Тема 4. Членство в Європейському Союзі

Правові засади набуття членства в Європейському Союзі. «Хвилі» розширення ЄС.

Офіційні критерії членства в ЄС: ст. 49 Договору про ЄС. Копенгагенські критерії членства в ЄС 1993 р. Мадридські критерії членства в ЄС 1995 р. Неофіційні («латентні») критерії членства в ЄС.

Процедура набуття членства в ЄС, основні стадії. Тривалість, нормативні акти, що ухвалюються в межах кожної стадії. Правова природа та зміст договорів про приєднання (вступ) нових держав-членів.

Припинення членства в ЄС (вихід з ЄС): правова підстава, процедура, юридичні наслідки.

Правові підстави, процедура, юридичні наслідки призупинення членства в ЄС.

Посилене співробітництво: умови та процедура участі держав-членів.

Тема 5. Інституційний (організаційний) механізм Європейського Союзу

Поняття та основні елементи інституційного (організаційного) механізму ЄС. Джерела правового статусу інституційної системи ЄС. Визначення та різниця між статусом інститутів, органів, агенцій ЄС.

Інтереси, які представляють інститути, органи, агенції ЄС. Основоположні принципи інституційної системи ЄС: принцип інституційної рівноваги, принцип пріоритету норм права ЄС, принцип пропорційності та субсидіарності.

Європейський Парламент: склад і порядок формування, правовий статус депутатів, організаційна структура, повноваження, порядок роботи. Роль національних парламентів у функціонуванні ЄС.

Європейська Рада: склад, повноваження, порядок роботи і прийняття рішень. Голова Європейської Ради (Президент ЄС).

Рада: склад і порядок формування, організаційна структура, повноваження, порядок роботи. Верховний представник ЄС з питань спільної закордонної і безпекової політики.

Європейська Комісія: склад і порядок формування, організаційна структура, повноваження, порядок роботи.

Суд ЄС: склад, порядок формування, юрисдикція. Правова природа рішень.

Європейський Центральний банк: склад і порядок формування, організаційна структура, повноваження, порядок роботи, юридична сила рішень.

Рахункова палата: склад і порядок формування, організаційна структура, повноваження, порядок роботи, юридична сила рішень.

Правове регулювання фінансування Європейського Союзу. Бюджет ЄС.

Органи ЄС: статус, функції та завдання. Джерела правового статусу органів ЄС.

Економічний та соціальний комітет: склад, порядок формування, повноваження, юридична сила рішень. Участь у законодавчому процесі в ЄС.

Комітет регіонів: склад, порядок формування, повноваження, юридична сила рішень. Участь у законодавчому процесі в ЄС.

Євроомбудсмен: порядок призначення, функції. Порядок звернення до Омбудсману, юридична сила рішень.

Агенції ЄС: статус, функції та завдання. Джерела правового статусу агенцій ЄС. Правовий статус та повноваження Європейської поліцейської агенції (Європолу) та Європейського бюро судової співпраці (Євроюсту).

Тема 6. Судова система ЄС

Поняття та склад судової системи ЄС. Особливості судового захисту права в рамках ЄС: існування двох рівнів захисту – національного та наднаціонального. Взаємодія судів ЄС з національними судами держав-членів. Суд Правосуддя Європейського Союзу: склад і порядок формування, структура. Правовий статус суддів та Генеральних адвокатів. Загальний суд ЄС: склад, порядок формування, повноваження, оскарження рішень.

Юрисдикція Суду ЄС: поняття та види. Розмежування підсудності між судами ЄС. Проведення щодо забезпечення примусового виконання зобов'язань держав-членів у Суді ЄС: підстави ініціювання, суб'єкти звернення, порядок звернення та розгляду справи. Проведення щодо бездіяльності та скасування нелегітимних нормативних актів ЄС у Суді ЄС: підстави ініціювання, суб'єкти звернення, порядок звернення та розгляду справи.

Звернення національних судів держав-членів до Суду ЄС за преюдиціальною постановою (висновком): підстави ініціювання, суб'єкти звернення, порядок звернення та розгляду заяви. Юридична сила преюдиціальних висновків для національних судів держав-членів. Забезпечення Судом ЄС єдності в застосуванні та тлумаченні норм права ЄС.

Порядок розгляду справ і прийняття рішень Судом ЄС. Виконання рішень Суду ЄС.

Тема 7. Права людини в праві ЄС. Громадянство ЄС

Хартія Європейського Союзу про основоположні права 2000 р., її юридична сила, структура та зміст. Особливості класифікації прав у Хартії. Принципи правового статусу людини та громадянина в ЄС: принцип рівності, принцип поваги прав людини та основних свобод, принцип гарантованості і пріоритету прав людини і основних свобод. Основні цінності, на захист яких спрямована діяльність ЄС: людська гідність, свобода, демократія, рівність, верховенство права та повага до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Перспективи їх подальшого розвитку. Гарантії прав та свобод людини та громадянина в ЄС: інституціональні, процесуальні та матеріальні.

Інститут громадянства ЄС: історія становлення, правова природа, порядок набуття та втрати, співвідношення з національним громадянством держав-членів. Основні права громадян ЄС: свобода пересування та проживання в межах території Європейського Союзу, політичні права, право на звернення до органів ЄС, право на дипломатичний та консульський захист, право доступу до документів інститутів ЄС, право громадянської ініціативи.

Тема 8. Правові засади внутрішнього ринку ЄС

Поняття внутрішнього ринку в праві Європейського Союзу. Чотири основні свободи внутрішнього ринку ЄС: свобода руху товарів, свобода руху послуг, свобода руху капіталів, свобода руху робочої сили. Співвідношення правового режиму внутрішнього ринку із правовими режимами зони вільної торгівлі та митного союзу. Принцип недискримінації як ключовий принцип внутрішнього ринку ЄС.

Тема 9. Правові засади співробітництва України та Європейського Союзу

Становлення та розвиток правовідносин між Україною та ЄС. Передумови укладення Угоди про партнерство та співробітництво між Європейськими співтовариствами і Україною 1994 р., набрання чинності Угодою. Цілі Угоди, організаційні заходи, передбачені Угодою. Участь України у Європейській політиці сусідства та програмі ЄС «Східне партнерство». Правове регулювання відносин України та ЄС на сучасному етапі. Законодавство України у сфері європейської інтеграції. Щорічні саміти «Україна-ЄС», їх юридичні наслідки. Ступінь виконання Україною вимог, які висуваються до держав-кандидатів на вступ до ЄС.

Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р.: юридична сила, структура, цілі, сфера дії, основні зобов'язання, механізм забезпечення виконання. Поняття та особливості поглибленої та всеохоплюючої зони вільної торгівлі між Україною та ЄС за Угодою про асоціацію 2014 р.

Адаптація законодавства України до *acquis* ЄС: поняття, обсяг, механізм забезпечення. Закон України «Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» 2004 р.: загальна характеристика. Юридична експертиза нормативно-правових актів України на предмет відповідності *acquis* ЄС – поняття, правова основа, особливості здійснення, організаційний механізм, юридичні наслідки.

ПРОГРАМА

Європейське право прав людини

Тема 1. Загальна характеристика Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод. Контрольний механізм Конвенції.

Європейський суд з прав людини

Основні права і свободи, що захищаються Конвенцією. Особисті (громадянські) права і свободи. Політичні права і свободи. Імплементация Конвенції в національний правопорядок: загальна характеристика. Місце Конвенції у правовій системі України.

Загальна характеристика контрольного механізму Конвенції. Принцип субсидіарності та розсуду держави як базові засади контрольного механізму Конвенції.

Юрисдикція Європейського суду з прав людини. Інститут преюдиціального висновку (Протокол №16). Склад та організаційна структура Європейського суду з прав людини. Компетенція суддів, які засідають одноособово, комітетів із трьох суддів, палати із семи суддів та Великої палати. Особливості статусу судді ЄСПЛ.

Умови прийнятності індивідуальної заяви: процесуальні, змістовні (по суті), юрисдикційні критерії. Вимоги до індивідуальної заяви до ЄСПЛ.

Види рішень Європейського суду з прав людини. Пілотні рішення ЄСПЛ. Застосування ЄСПЛ тимчасових (захисних) заходів: поняття та умови.

Принципи тлумачення Конвенції Європейським судом з прав людини. Еволюційне тлумачення положень Конвенції Європейським судом з прав людини. Автономне тлумачення положень Конвенції Європейським судом з прав людини. Принцип ефективного тлумачення положень Конвенції Європейським судом з прав людини. Застосування Європейським судом з прав людини доктрини «європейського консенсусу».

Тема 2. Виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини

Нагляд за виконанням рішень Європейського суду з прав людини з боку Комітету Міністрів Ради Європи відповідно до ст. 46 Конвенції.

Національна процедура виконання рішень Європейського суду з прав людини. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23.02.2006 р. Заходи загального та індивідуального характеру, що вживаються на виконання рішення Європейського суду з прав людини. Повноваження Уповноваженого у процесі виконання рішень ЄСПЛ.

Тема 3. Права, пов'язані з особистою недоторканністю людини

Право на життя. Загальна характеристика права на життя. Негативні та позитивні зобов'язання держав згідно зі ст. 2 Конвенції. Обмеження права на життя згідно з п. 2 ст. 2 Конвенції. Особливості застосування ст. 2 в умовах надзвичайного стану.

Заборона катувань та інших видів нелюдського поводження чи покарання. Основний зміст правовідносин, що захищаються ст. 3 Конвенції. Тлумачення Європейським судом з прав людини понять «катування», «нелюдське поводження», «таке, що принижує гідність, поводження чи покарання». Абсолютний характер заборони катувань та інших нелюдських та таких, що принижують гідність видів поводження та покарання. Негативні та позитивні зобов'язання держави відповідно до ст. 3 Конвенції.

Заборона рабства та примусової праці. Зміст, структура та тлумачення положень ст. 4 Конвенції. Заборона рабства. Торгівля людьми як сучасна форма рабства. Заборона утримування особи у підневільному стані. Заборона примусової чи обов'язкової праці та її межі.

Право на свободу та особисту недоторканність. Негативні та позитивні зобов'язання держав щодо забезпечення права на свободу та особисту недоторканність. Вимоги до правомірного позбавлення свободи та особистої недоторканності у практиці ЄСПЛ. Критерій законності, принцип правової

визначеності. Обґрунтованість позбавлення свободи. Кримінально-правові та цивільно-правові підстави позбавлення волі. Гарантії права людини на свободу та особисту недоторканність.

Тема 4. Право на справедливий суд

Поняття права на суд, його зміст. Незалежність та безсторонність суду. Суд, встановлений законом. Сфера застосування ст. 6 Конвенції. Особливості тлумачення ЄСПЛ понять «кримінальне обвинувачення» та «спір щодо встановлення прав та обов'язків цивільного характеру».

Право на доступ до суду. Легітимні обмеження доступу до суду. Загальна характеристика справедливого судового розгляду (ст. 6 Конвенції). Змагальність процесу, рівність сторін, публічність слухань. Поняття розумного строку судового розгляду. Критерії та принципи визначення розумності строку. Умотивованість рішення суду. Виконання судових рішень як складова права на справедливий суд.

Тема 5. Право на повагу до приватного і сімейного життя. Свобода думки, совісті і релігії

Право на повагу до приватного і сімейного життя. Сфера застосування ст. 8 Конвенції. Умови правомірності втручання у права, що захищаються відповідно до ст. 8 Конвенції. Законність як критерій правомірності втручання. Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання.

Зміст права на свободу думки, совісті, релігії (ст. 9 Конвенції). Критерії правомірності втручання у право на свободу віросповідання. Законність як критерій правомірності втручання. Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання.

Тема 6. Свобода вираження поглядів. Свобода зібрань та об'єднання

Свобода вираження поглядів (ст. 10 Конвенції). Умови правомірності обмеження свободи вираження поглядів. Законність як критерій правомірності втручання. Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання.

Свобода зібрань та об'єднання (ст. 11 Конвенції). Зміст права на свободу мирних зібрань. Позитивні зобов'язання держави. Допустимість втручання у право на свободу мирних зібрань. Законність як критерій правомірності втручання. Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання.

Зміст права на свободу об'єднань. Правомірність втручання держави у право на свободу об'єднань. Законність як критерій правомірності втручання. Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання.

Тема 7. Заборона дискримінації

Сфера застосування ст. 14 Конвенції. Сфера застосування Протоколу № 12 до Конвенції. Особливості заборони дискримінації відповідно до ст. 14 Конвенції та Протоколу № 12 до Конвенції. Позитивні зобов'язання держави у сфері протидії дискримінації. Поняття «позитивна дискримінація».

Алгоритм оцінки ситуацій, пов'язаних із ймовірним порушенням ст. 14 Конвенції. Зразок для порівняння. Захищена ознака. Розумне та об'єктивне обґрунтування різного ставлення (поводження). Легітимна мета втручання. Необхідність у демократичному суспільстві, пропорційність втручання.

Тема 8. Захист майна (власності)

Захист власності як елемент конвенційної системи захисту прав людини. Автономність тлумачення поняття «майно» (ст. 1 Першого Протоколу). Майнова цінність як критерій для визначення сфери застосування ст. 1 Першого Протоколу. Зміст поняття «мирне володіння майном».

Критерії допустимості втручання у право власності. Законність втручання. Контроль держави за використанням майна відповідно до суспільних інтересів. Пропорційність втручання. Компенсація у зв'язку з позбавленням майна і втручанням у право мирного володіння майном.

Тема 9. Інші права, які захищаються Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод

Захист майна (власності). Автономність тлумачення поняття «майно» (ст. 1 Першого Протоколу). Зміст поняття «мирне володіння майном». Критерії допустимості втручання у право власності. Законність втручання. Контроль держави за використанням майна відповідно до суспільних інтересів. Пропорційність втручання. Компенсація у зв'язку з позбавленням майна і втручанням у право мирного володіння майном.

Зміст і сфера застосування ст.3 Першого протоколу до Конвенції. Основні складові права на вільні вибори. Обмеження пасивного виборчого права. Обмеження активного виборчого права.

Свобода пересування (ст. 2 Протоколу № 4). Обмеження права на свободу пересування. Критерій законності. Необхідність в демократичному суспільстві, пропорційні втручання легітимній меті.